

Tovus Əşrəf qızı Həmidova¹⁶
İNGİLİS DİLİNİN DÜNYA DİLLƏRİNDƏ YERİ

GİRİŞ: Ana dili bir millətin ən dəyərli ünsiyyət vasitəsidir. Xalqın milli psixologiyası, xarakteri, təfəkkür tərzı, bədii yaradıcılıq, dini və mənəvi durumu kimi mühüm xüsusiyyətləri, əlamətləri dildə və dil vasitəsilə meydana çıxır. Dil birbaşa insan təfəkkürünün səlıs şəkildə ifadəsidir.

Bildiyimiz kimi, dünyada müxtəlif dillər mövcuddur və bu dillər vasitəsi ilə dünya xalqları bir-birləri ilə ünsiyyət qurur. Dünya dilləri yer üzündə üç minə qədər mövcuddur. Yüz əlli ildən çoxdur ki, dünya dillərinin ümumi şəkildə öyrənilir, dil tipləri müəyyənləşdirilir. Dünya dilləri iki cür təsnif olunur: tipoloji və ya morfoloji, geneoloji.

Morfoloji təsnif həm qohum, həm qohum olmayan dilləri əhatə edirsə, geneoloji təsnif yalnız qohum dillər üzrə aparılır. Qohumluğuna görə dillər dil ailəsi adlanır: Türk dillər ailəsi, Sami, Hami ailəsi və s (8).

Hər hansı dilin başqa dil ilə qohumluğu öyrənilirsə, tarixi inkişafı və material cəhətdən yaxınlığı əsas meyar hesab olunur. Dillərin tarixiliyi dərinliyə getdikcə bu qohumluq daha da aydınlaşır. Dillərin qohumluğu tarixi müqayisəli metod ilə öyrənilir. Təsviri metod isə eramızın əvvəllərində qədim Yunanıstanda ərəb, hind dilçiliyində və b. dillərdə tədbiq olunan metoddur.

Dünyada danışılan dillərin hamısı bir dil ailəsinə mənsubdur. Dilin yazılı tarixi çox qısa olduğu üçün, çox az dilin qəti kökü bilinməkdədir. Dil ailələrinin təyin olunması, dil tiplərinin müəyyən olunması uzun elmi işlər nəticəsində mümkün olmuşdur.

Dünya dilləri arasında Hind-Avropa dil ailəsi ən böyük [dil ailələrindən](#) biri hesab edilir. Bu dil ailəsi bütün qitələrdə istifadə edilməkdədir. Hind-Avropa dil ailəsi qrupunda danışanların sayı təxminən 2,5 milyard nəfərdən ibarətdir (7).

Hind-Avropa dilinin Avropa qolu Roman qrupu (fransız, ispan, italyan, portuqal, rumın, katalon, provansal, sefard), Slavyan qrupu (rus, ukrayna, belorus, serb, xorvat, bosniya, bolqar, makedon, sloven, slovak, çex), Baltik qrupu (ölü dil olan Pruss, litva dili, latış dili). Keltqrupu (breton, qall, irland, şotland, kernevek, Yunan qrupu, Alban qrupu və xüsusilə, German dili ailəsi ingilis, alman, holland, afrikaans, isveç, norveç, island, idiş dillərindən ibarətdir.

German dili də öz növbəsində üç yarımqrupa bölünür. Şərq və şimali ingilis dili üç tarixi inkişaf dövrü keçib: qədim, orta və yeni. Alman dili yuxarı və aşağı alman dilinə bölünür. Alman dilinin şimal qrupuna - isveçrə, norveç, island və sairə dillər aiddir. Roman dili-ispan, portekiz, Kelt, Yunan dili aiddir. Mesit və toxar dili ölü dildir (7).

Bütün dünya dilləri kimi ingilis dilinin də öz quruluşu, lüğət tərkibi və sairə ilə fərqlənir. İngilis dilinin bəzi ümumi qanunauyğunluqları, dil vahidlərinin sistemli təşkili və s. xasdır. İngilis dili daşıyıcısı olan xalqın minilliklərlə hesablanan mədəniyyəti, həyatı onun dilində, dilin şifahi və yazılı formalarında, müxtəlif janrların abidələrində öz əksini tapır.

Ahəngdar fonemlər sistemi, geniş lüğət tərkibi, zəngin leksik və qrammatik vasitələrə malik olması, şəkilçi sistemində çox ciddi bir ardıcılığın formalaşması, söz yaratma prosesində az sözlə çox məna ifadə etmək imkanları, söz sırasında özünəməxsus qanunauyğunluqların mövcudluğu ingilis dilinin ən qədimdən ictimai həyatda böyük nüfuzla malik olduğunu təsdiq edir. Çoxəsrlik təkamül yolu keçmiş ingilis dilinin tarixi çox qədimdir. Bu dil hazırkı inkişaf mərhələsinə çatmaq üçün çox ciddi təsir və təzyiqlərə məruz qalmışdır. Zaman-zaman bir sıra işğalçılarla üz-üzə gəlmiş və bunlar da ingilis dilinin söz ehtiyatına önəmli təsirini göstərmişdir.

İngilis dili [Hind-Avropa dillərinin](#) german dilləri ailəsinə aiddir. Morfoloji quruluşuna görə flektiv-analitik dildir. Doğma dil kimi 410 milyon insan bu dilin daşıyıcısıdır. İngilis dilində ikinci dil kimi bir milyard insan danışır. İngilis dili [BMT](#)-nin altı rəsmi və işçi dillərindən biridir.

[İngilislərin](#) təbii dili, [İngiltərənin](#), faktiki [Böyük Britaniyanın](#), [ABŞ](#)-ın 31 ştatının, [İrlandiyanın](#), [Kanadanın](#) və [Maltanın](#) iki rəsmi dilindən biri, [Avstraliyanın](#), [Yeni Zelandiyanın](#) rəsmi dilidir (9). İngilis dili [Asiya](#) ölkələrindən [Hindistan](#), [Pakistan](#) kimi bir sıra ölkələrin rəsmi dili olmuşdur. Bir mənbə də qeyd edilir: “Müxtəlif dillərin danışıldığı ölkələrdə insanların bir-birini başa düşmək üçün çox vaxt ingilis dilində danışırlar. Çünki ingilis dili böyük kütlə tərəfindən qəbul edilən global dil hesab olunur. Hindistan da, Pakistan da buna misal ola bilər. Hindistanda 24 müxtəlif dildə danışan bir milyondan çox əhali üçün ingilis dili ümumi dil hesab olunur” (7). [Afrikanın](#) bəzi dövrlərində də ingilis dili rəsmi dil kimi istifadə olunub. İngilis dilinin əlifbası [VII əsrdən latın qrafikası](#) əsasında hazırlanmışdır. ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada, Avstraliya, İrlandiya, Car, Yeni Zelandiya, Sinqapur ingilis dilində danışırlar.

İngilis dili bir neçə yüz il bundan əvvəl Britaniya adasının istilaları nəticəsində yaranmışdır. İngilis dilinin inkişaf tarixi üç dövrə bölünmüşdür:

1. Qədim ingilis dili (450–1066).
2. Orta dövr ingilis dili (1066–1500).
3. Yeni dövr ingilis dili (1500-ci ildən indiki dövrə qədər). (6, s. 27).

İngilis dilinin ilk inkişaf mərhələsi hesab edilən qədim ingilis dilini anlamaq çox çətinidir. Qədim ingilis dilinin yazı nümunələrini yalnız bəzi ekspertlər oxuya bilir. Qədim ingilis dilində fransız dilindən bir çox söz götürülüb. İngilis dilinin bu

¹⁶ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

tarixi inkişaf dövründən VII-VIII əsrlərə aid olan “Beovulf” poeması günümüze qədər gəlib çatmışdır. Poema qəhrəman krala həsr olunmuşdur. Poemanın müəllifinin kim olduğu məlum deyil. Köhnə ingilis dilində XI əsrin sonlarına qədər danışılırdı.

İngilis dilinin orta ingilis dili tarixi inkişaf dövrü müasir ingilis dili ilə oxşarlıq təşkil edir. Çətinlik səviyyəsi qədim ingilis dili tarixi inkişaf mərhələsində olduğu kimi olmasa da, orta ingilis dilini müasir dövrdə başa düşmək çətinlik törədir.

Orta ingilis dili dövründən də zamanımıza bir çox yazılı abidə gəlib çatmışdır. Bu dövrün ən dəyərli nümunəsi 1400-cü illərdə Londonda yaşamış şair Cefferi Coser tərəfindən yazılmış mənşəm “Kenterberri hekayələri”dir. Əsər Kenterberri səhərinə səfər edən müxtəlif insanların dilindən söylənilən şeirlər toplusu şəklində yazılıb. Qeyd etmək istərdik ki, Cefferi Coser ingilis dilində yazan ilk ən böyük şair olmuşdur.

Sonrakı dövrlər Orta ingilis dili inkişaf edərək müasir ingilis dilinə çevrilir. Bu dövrdə mətbəə meydana çıxdı. 1474 -ci ildə ilk printer olan William Caxton ilk kitabını fransız dilindən ingilis dilinə tərcümə edərək mətbəə şəklində çap etmişdi. Bu kitabı öz dilinə tərcümə etmişdi.

İngilis dili tarixində Uilyam Şekspirin əsəri dərin iz buraxıb. Şekspirin əsərlərində tapılmış bir çox sözə müasir ingilis dilində də rast gəlmək olar.

Müasir ingilis dilində qədim hind dilinin sözləri ilə əlaqəli bir çox söz var. Müasir ingilis dili qarışıq adlanır - ümumi mənə daşıyan bir çox söz ortaq kök olmur. Bu, orta ingilis dövrünə xas olan üçbucaqlılığın bir nəticəsidir.

İngilis dili daim inkişaf etməkdədir, ləhcələrlə böyüyür və çoxalır, hər yeni konsepsiya insanlara öz ətrafında çox sayda yeni söz hazırlamağa imkan verir. Bəzi sözlər, əksinə, lazımsız kimi tarixə düşür.

İngilis dili qlobal bir dilə çevrildikdə və dünyada istifadə edildikdə, özü əvvəlkindən daha zəngin oldu. Digər dillərdən və mədəniyyətlərdən yeni sözlər gətirdi. Amerika dilinin bir çox sözləri yerli Amerika ləhcələrindən gəldi (5, s. 14).

Hal-hazırda ingilis dili siyasi danışıqlar və biznes dilinə çevrilib. Bütün dünyada demək olar ki, elmi və tibbi araşdırmalar da ingilis dilində aparılır. Beynəlxalq razılaşmalara əsasən, təyyarələrdə işləyən bələdçilər ingilis dilini bilməlidir. Cənubi Amerika və Avropa məktəblərində ən çox tədris olunan dil ingilis dilidir. Filippində və Yaponiyada uşaqlar ingilis dilini ən kiçik yaşlarından öyrənməyə başlayırlar. İngilis dili Britaniya, Kanada, Birləşmiş Ştatlar, Avstraliya və Cənubi Afrika daxil olmaqla, yetmiş beşdən çox ölkənin rəsmi dilidir.

Britaniya ingiliscəsi, Amerika ingiliscəsi, Kanada ingiliscəsi, Avstraliya ingiliscəsi ingilis dilinin variantları hesab edilir. Onları dialekt adlandırmaq mümkün deyildir. Dialekt müəyyən insan kütləsi tərəfindən müəyyən ərazi daxilində məskunlaşmış insanlar tərəfindən işlədilir. İngilis dilinin yuxarıda qeyd olunan variantları isə dialektlərdən fərqli olaraq, tarixən müxtəlif ərazilərdə yayılan ingilis dilinin bir çox linqvistik və ekstra-linqvistik amillərin nəticəsi olaraq qrammatik və leksik baxımdan daha artıq fərqli cəhətlər əldə etmiş formalarıdır. Variantlar müstəqil dillər olmasalar da onların lüğət tərkibində mövcud olan fərqli cəhətlər dialektlər arasında mövcud olan leksik fərqlərdən xeyli dərəcədə çoxdur. Müxtəlif variantlarda yazılmış mətnlərin tərcüməsi hətta bir çox hallarda aşkar çətinliklər doğurur.

Bir sözlə, ingilis dili dünyanın aparıcı dili olduğu üçün dünya dilləri arasında xüsusi yeri vardır. İngilisi dilinin dünya dilləri arasında xüsusi rolu olduğunu onun yer kürəsinin ən qabaqcıl ölkələrinin bir-birlərini ümumi anlama bilməsində, ortaq ünsiyyət qurmasında açıq şəkildə görmək mümkündür. Azərbaycanın Şanlı tarixində də ingilis dilinin beynəlmiləl əhəmiyyətə malik olduğunun şahidi olduq. 44 günlük Qarabağ müharibəsində beynəlxalq informasiyaların dünyaya çatdırılmasında ingilis dilinin əsaslı əhəmiyyətinin şahidi olduq. Ölkə prezidentimiz İlham Əliyevin ingilis dilində səlis şəkildə dünya arenasını üçün verdiyi müsahibələri də ingilis dilinin ümumbəşəri dəyərə malik olduğunun ən yüksək göstəricisidir.

QAYNAQLAR:

1. Adilov V. XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubu. Bakı: Nurlan, 2002, 135 s.
2. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik 2 cildə I c, Bakı, Maarif 1989, s.568 nəşriyyatı, səh. 20
3. Dəmirçizadə Ə. M. Dilin lüğət tərkibi və qrammatik quruluşu. Bakı: Maarif, 1965, 38 s.
4. Мирополов А.А. Культуроведение в системе современного языкового образования // ИЯШ, 2001, №3, стр.14
5. Baugh A.C. History of the England NY.1958, s.463 26. Chen G.M., Starosta W.J. Foundation of Inter-cultural Communication – Needham Heights MA: Allyn and Bacon, 1998
6. Malinovski B. The problem of meaning in primitive languages. London, 1923, p.306 40. Marckward A.H. American English. N.Y., 1958, pg.4
7. <https://www.amerikaninsesi.org/a/history-of-english/1573283.html>
8. <http://mental.az/users/1/upload/files/%C4%B0ngilis%20dilinin%20ovrenilmesi%20nin%20zerurliyi%20haqqinda.pdf> 52.
9. <http://217.64.17.124:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/976/F%C9%99hadl%C4%B1%20Jal%C9%99%20El%C5%9F%C9%99n%20q%C4%99>

Açar sözlər: İngilis dili, dünya dilləri, ədəbi dil, termin, alınmalar

Ключевые слова: Английский язык, the world languages, литературный язык, термин, заимствования

Key words: English language, мировые языки, literary language, terminology, borrowings

İNGİLİS DİLİNİN DÜNYA DİLLƏRİNDƏ YERİ XÜLASƏ

Müasir dövrdə ingilis dili elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, elmi-texniki inkişaf nəticəsində yaranmış müxtəlif fikirləri, sözləri, anlayışları, xüsusi elmi və texniki terminləri çox asanlıqla ifadə etmək olar. Bu onu göstərir ki, ingilis dili ictimai, mədəni inkişafı ilə bağlı olaraq tərəqqi edir. İngilis ədəbi dili elmi əsərlərin, dərsliklərin, monoqrafivaların dilidir.

Məqalə ingilis dilinin dünya dillərində yeri və roluna həsr olunmuşdur. Məqalənin yazılması üçün müxtəlif elmi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

МЕСТО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА МИРОВЫХ ЯЗЫКАХ РЕЗЮМЕ

В годы независимости английский язык достиг такой стадии развития, что можно легко выразить различные идеи, слова, концепции, специальные научно-технические термины, созданные в результате научно-технического развития. Это показывает, что английский язык развивается с точки зрения социального и культурного развития.

Научный английский язык это язык научных трудов, учебники, монографии. Главный признак логика, последовательность и терминология.

Статья посвящена месту и роли английского языка в мировых языках. Различная научная литература была использована в написании

THE PLACE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE WORLD LANGUAGES SUMMARY

In the Independent years, the English language has reached such a stage of development that the various ideas, words, concepts, special scientific and technical terms created as a result of scientific and technical development can easily be expressed. This shows that Azerbaijani language is progressing in terms of social and cultural development, its publicist, artistic and scientific styles are further developed and enriched.

The English literary language is the language of scientific works, textbooks, monographs.

The article is devoted to the place and role of English in world languages. The different scientific literature was used in the writing of the article.

RƏYÇİ: dos.E. Vəliyeva